

САИД РИЗО АЛИЗОДАНИНГ ТУРКИСТОН ЖАДИДЧИЛИГИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

Сафаров Ю. Ж

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қатагон қурбонлари хотираси давлат музейи кичик илмий ходими

Аннотация: Ушбу мақолада яқин тарихимизда бўлган воқеаларни бевосита таҳлил қилишга ҳаракат қилинган.

Таянч сўзлар: Мирмахсум Ализода, мактаб, мадраса, ислоҳот, Ўғутчи, қизил матбуот, Муросилот, жадиदчили, Мактаб ва мадраса ислоҳоти бизга зарур

Самарқанд жадидчилик муҳитида жуда ҳам кўплаб яшаб ўтган намоёндалар бўлиб, улар XX аср Туркистон тараққиёти учун кўплаб ишларни амалга оширганлар. Улар Ҳожи Муин, Маҳмудхўжа Бехбудий, Фитрат, Камий, Сиддикий Ажзий, Рожий Мунаввар Қори Абдурашидхоновлар ва бошқа кўплаб буюк жадидлар номини зикр этишимиз мумкин. Яна шундай жонкуяр жадидларимиздан бири шубҳасиз Сайид Ризо Ализода эди.

Сайид Ризо Ализода 1887 йилда 15 февралда Самарқандда Мирмахсум Ализода оиласида дунёга келади. У ўз саводи Абулқосим ал-Ганжийнинг янги учул мактабда саводини чиқарди. Кейинчалик шу мактабда муаллимлик ҳам қилди. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг яқин сафдоши эди. Уша даврда жадидлар томондан ташкил этилган, “Таржимон”, “Ойна”, “Туркистон хабарлари”, “Шулаи инқилоб”, “Зарафшон”, “Камбағаллар товуши”, “Мулла Мушфикий” (форсча), каби кўплаб газета ва журналларда ўз мақолалари билан 1910 -1937 йиллар мобайнида қатнашди. У ўз даврининг ўткир муаммолар ҳеч иккиланмасдан қаламга олди. Сайид Ризо ўз пайғида жуда кўплаб газета ва журналларда мақолалар эълон қилиб боради. Шундай мақолардан бири ўқиймиз “Ҳамма бадбахтлик ва разолат, қашшоқлигу разолат биз Туркистонликларни қошлаб олиши сабаби замона мадрасаларининг удуми ва мактабларнинг ситаму фақирлигидадур”⁶⁵ деб ёзади Сайид Ризо Ализода 1913 йил “Ойна” журналининг 15 ноябр 3-сонида у киши “Мактаб ва мадраса ислоҳоти бизга зарур” номли мақоласида “Ҳамма басират арбобларга ошкор ва возеъдирким, ҳар бир миллат, ҳар бир тоифанинг равнақи мактаб сиёсатининг равнақи ва сиёсатига боғлиқдир. Самарқанд ва унинг атрофида 150 минг ортиқ нуфўзи бўлиб, мусулмонлардан қанча тожир, судгар қанча мағозачи, контрчи бор? Қаерда духтир, муаллим, муҳандис ва муншийдирки бизга сув ва ҳаводай зарурдир”⁶⁶. Самарқандда уша даврда қанча иш ўрнига эҳтиёж борлиги аниқ сонлар билан маълум қилмоқда ва қайси касблар учунлигини ҳам билиб олишимиз мумкин. Уша давр муҳим ижтимоий муаммоларни кўрсатиб берган. Сайид Ризо Алигоданинг орзуси барча

⁶⁵ Ғ.Ҳ. Раҳимов “Саид Ризо Ализода абадияти”.–Т. “Шарқ”. 2017 й. 4-5 бет.

⁶⁶ Ғ.Ҳ. Раҳимов “Саид Ризо Ализода абадияти”.–Т. “Шарқ”. 2017 й. 6-бет.

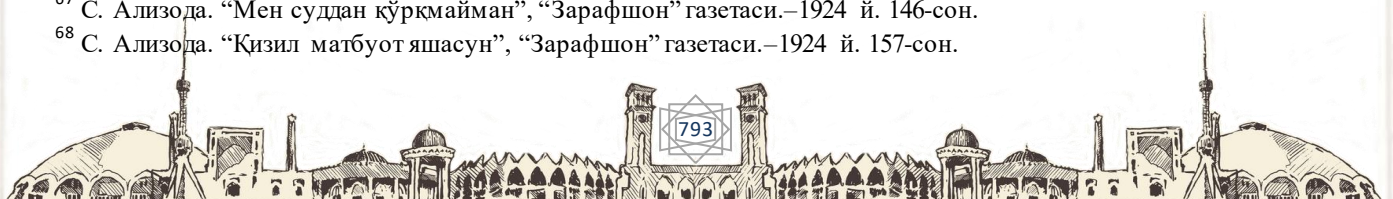

тараққийпарвар жадидлар каби Туркистонни озод ва хур замонавий Оврупа давлатлари каторида кўриш эди. Бу мақсад йулида у кўлидан келган барча ишларни қилишга ҳаракат қилди. Буни биз унинг қуйидаги фикрлари орқали билиб олишимиз мумкин. “Йиллар бўлибдики, соир мамлакатлар мусулмонлар илм даражаси, мактаб ва мадрасалар фаолиятини билиб, ҳар шаҳарда жадид мактаб очиб, унинг такмилига ҳаракат қилмоқдалар. Аммо биз Туркистон мусулмонлари наинки жадида мактаб ва мадраса очмаяпмиз. Балки уларни ҳалигача бидат ва ҳаром санаяпмиз. Билмайман биз Туркистон мусулмонларга нима бўлди? Эй Туркистонлик биродарлар! Эй азиз юртдошлар! Ғафлат қачонгача! Жаҳолат қачонгача?” Ушбу фикрлардан кўришиб турибдики Ализода нақадар қалами ўткир ижодкор эканлиги ва ўз даври учун долзарб муаммоларни нақадар очиқлик ва аниқ ва равшан ёндашганини кўрсатиб турибди. Бу каби фикрлар табиийки уша давр чор ҳукумати ва кейинчалик ташкил топган совет давлати ҳам уни ўзининг асосий душмани сифатида кўриб келди. Бунга унинг 14 тилни бемалол гаплашиши ва бемалол мулоқот қилиши ва уша давлатлар билан бемалол фикр алмашиниши уларнинг газета ва журналларида оташин мақолалар чоб қилиши ортидан Туркия, Ҳиндистон, Эрон, Қрим каби ҳудудларда уни зур эҳтиром ва ҳурмат қилишарди. Саид Ризо Ализода уларнинг матбуотида ҳам тез-тез ўзининг мақоларни эълон қилиб туриши советларни ташвишлантитар эди. Қолаверса Саид Ризо Ализода Туркистон жадидлар билан жуда яхши алоқаларга эга эди. Бу эса табиий равишда советларга ёқмас эди. Саид Ризо Ализода давр нотинчликларга қарамасдан ҳақиқатни мавжуд тузум кирдикорларни очиб ташлайди. Буни биз “Зарафшон” газетаси 1924 йил “Мен суддан кўркмайман” мақоласини ўқиймиз “Зарафшон газетасининг 111-сонида “Орлик ва тушпонча”⁶⁷ сарлавҳаси остида ёзилгон бир хабардан Боғишамолнинг баъзи ёшқумлар ҳаёжонга тушуб, хабар ёзгувчининг ким эканлигини билиб судга бермакчи эканлар. Шунинг учун “Ўгутчи” имзоси билан ушбу хабарни ёзгон одамнинг уларга маълум бўлиши керак экан. Мен эса уларнинг меҳнатини озайтириш учун (яъни суд воситаси билан газета идорасидан ушбу хабарни ёзгон одамнинг ким эканлигини билиш учун ташвиш тортмасунлар деб) ўзимни билдириб маҳкама (суд) курсида бул ҳақ сўзларим учун ўлтиришни, ҳатто маҳкама менинг зараримга ҳукм қилгонда неча кун ҳибсда ётишни ўзим учун фахр ва ифтихор санайман. Чикинг майдонга мен суддан кўркмайман!” деб ёзади. Бу ўз даври муқаррар исён эди. Саид Ризо Ализода ушбу мақоласи орқали биз унинг илм аҳлига номаълум бўлган “Ўгутчи” имзоси остида мақола ёзгани энди маълум бўлмоқда унинг Занбур, С.А, Бахлул каби йигирмага яқин тахаллуслар тахаллуслари бўлган. Унинг жасорати, шиддати қандай буюк сиймо эканлиги “майдонга чиқинг” деб очик ёзиши бу ўлимга тик боқиш ва мавжуд тузумга очик қарши чиқиш ҳам эди. Дарҳақиқат Саидризо Ализодани яна бир “Зарафшон” газетаси 1924 йил “Қизил матбуот яшасун”⁶⁸ деб номланган мақоласида ҳам сўз эркинлиги ғояси биринчи

⁶⁷ С. Ализода. “Мен суддан кўркмайман”, “Зарафшон” газетаси.–1924 й. 146-сон.

⁶⁸ С. Ализода. “Қизил матбуот яшасун”, “Зарафшон” газетаси.–1924 й. 157-сон.

ўринда туради. “ Бу кун қаламнинг озод этилиши ва матбуот буйнидан назорат ва тафтиш занжирини узилишига олти йил тўлди.

Бу кун қизил матбуотнинг туғулишига олти йил утиб, қизил матбуот бешинчи йилга оёқ босадур. Қизил матбуот бу кун юзини олти йиллик умрини, инқилобнинг муҳофазаси шурулар ҳукуматини кучайиши ва меҳнаткашлар ҳуқуқини мудофааси йўлида ёлғиз хизматлар, зур фидокорликлар билан утказди. Олти йил мундан илгари русия матбуотининг устида цензура ва назорат бор эди. Беш йил мундан бурунги матбуотга ҳар бир жандармия ва полиция маъмурлари бир қароқчи бир ихтиёрдир ва муфаттиш эдилар. Уч йил мундан илгари матбуот ўтди. Саҳифалари ёлғон мустабид ҳукуматдирлар, мулкдор ва бойлар фойдасига, уларнинг зулмини ҳаракатини мақташига ҳасратланган эди. Йигирма бир йил мундан бурунгича матбуот меҳнаткашлари фидосига уларнинг ҳуқуқини англашиш ва мудофаа қилиш йўлида бирор сўз ёзма ёза олмас эди. Ёзгон суратда ёзувчининг қалами синдириллар, қоғози ертилар эди. Ўзи идорасидан туппа туғри хибсхонага жунатилар эди. Мустабид чор замонида қамалиш ва ё мол ўғирлаш устида эмас, ҳақ айтиш ва ҳақиқатни ёзиш устида юзага келар эди. Илгари замонда меҳнат озодлиги ва меҳнаткашларнинг тинчлиги ва тамини туғрисида қалам юритишдан ёмонроқ бир хизмат каттароқ бир гуноҳ йўқ эди. Ҳеч эсимдан чиқмайдур ким 1913 йилда марҳум Бехбудий “Самарқанд” газетаси имтиёзи учун ҳукуматга ариза берганда Самарқанд ҳарбий губернатори марҳумни олдиға чақириб, газетага ёзилмайдурғон моддаларни бир-бир ўқиб маълум этганда, “Айниқса ишчилар ҳаракати фойдасига ёзишдан сақланиш керак деган эди. Мана бугунги қизил матбуот билан у кунги қизил матбуотни фарқи!

Меҳнаткаш ўртоқлар ўзингизнинг қизил матбуотгизнинг қизил матбуотингизнинг қадрини билиб унинг кучайиши ва тарқалишига ёрдам берингиз яшасин қизил матбуот”⁶⁹ деб ёзган эди. Саид Ризо Ализода ўшанда бу янги ташкил топганига икки йил тулган ёш собиқ тузум давлатидан умидлари катта эди. Бироқ у орзу қилган ҳақиқат, хурлик, сўз эркинлиги ва бошқа инсоний тушунчалар бу қизил империя учун умуман кераксиз ва зарарли деб ҳисоблаб, барча жадидлар адабий ва илмий қатламлар умуман илмли кишиларни секинлик турли хил уларга ёлғон айбловлар қуйиб уларни кулоқлаштириш, катагон қилиш билан ёвуз режалари, яъни уларни жисмонан йўқ қилиб, маҳф этиш орқали буғишмоқчи бўлди. Бу айниқса “Катта қирғин”⁵ 1937-1938 йилларда авжига чиқди. Лекин улар бу ишлари билан ниятларига барибир етиша олмади. Чунки бугун биз жадидларни яна ҳам чуқурроқ ўрганиш орқали ўзлимизни яна кучлироқ англаймиз. Саид Ризо Ализода ижоди юқоридаги мақолалардаги фикрлар ҳозирги мураккаб даврда кўзимизни каттароқ очишга, кучли билим салоҳиятга эга бўлишни даврни ўзи тақозо этмоқда. Ҳозир бизни миллатимиз учун айниқса етук билимли зиёлилар ҳар қачонгиданда кўпроқ керакдир. Шу муносабат билан Ўзбекистонда ва халқаро миқёсда Саид Ризо Ализода кишининг 135 йиллик юбилйи кенг нишонланди. Ҳамда алломанинг “Муросилот”

ва “Биринчи йил алифбе” асарлари илк бор ўзбек ва тожик тилларда чоп этилди. Хулоса қилиб айтишмумкинки, Саид Ризо Ализода ижоди ҳали кўп ўрганилади. У хусусида ижодкор ва илм аҳллари ўрганишимиз керак бўлган бизнинг олдимиздаги катта вазифалардан биридир.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ:

- 1.Ф.Ҳ. Раҳимов “Саид Ризо Ализода абадияти” .–Т. “Шарқ”. 2017 й. 4-5 бет.
- 2.С. Ализода. “Мен суддан қўрмайман”, “Зарафшон” газетаси.–1924 й. 146-сон.
- 3.С. Ализода. “Қизил матбуот яшасун”, “Зарафшон” газетаси.–1924 й. 157-сон.
- 4.Наим Каримов “Катта қирғин” –Т. 2015 й . 24- бет

